

KAKO UNAPREDITI NACIONALNI SISTEM PREVENCije I ZAŠTITE DECE OD ISKORIŠĆAVANJA U PORNOGRAFIJI ZLOUPOTREBOM INFORMACIONIH I KOMUNIKACIONIH TEHNOLOGIJA?¹

dr Ivana Stevanović

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Razvojem informacionih i komunikacionih tehnologija, koje prati uvećana primena personalnih kompjutera i mobilnih telefona, otvoren je i prostor za brojne zloupotrebe. Dostupnost novih tehnologija maloletnim licima uticala je da "tradicionalno nasilje" prevaziđe granice realnog života i prenese se u "sajber prostor". Imajući u vidu ovu činjenicu autorka u radu daje opšte preporuke u smislu unapređenja nacionalnog sistema prevencije i zaštite dece od iskorišćavanja u pornografiji zloupotrebom informacionih i komunikacionih tehnologija.

U radu je, takođe dat i prikaz pojedinih istraživanja, sprovedenih u Srbiji od strane državnih i nevladinih organizacija, koja mogu biti važan izvor podataka o raširenosti upotrebe informacionih i komunikacionih tehnologija, odnosno o oblicima zloupotreba i iskorišćavanja maloletnih lica korišćenjem informacionih i komunikacionih tehnologija na neadekvatan način.

KLJUČNE REČI: "sajber prostor" / istraživanja / iskorišćavanje dece u pornografiji / nacionalni sistem / prevencija i zaštita

UVODNE NAPOMENE

Kontinuiranim razvojem informacionih i komunikacionih tehnologija, koje prati uvećana primena personalnih kompjutera i mobilnih telefona, ostvaren je i prostor za brojne zloupotrebe. Dostupnost novih tehnologija maloletnim licima stvorila je i prostor da tradicionalno vršnjačko nasilje prevaziđe

¹ Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.

granice realnog života i prenese se u "sajber prostor" (Popović-Ćitić: 2009), odnosno intenzivirala zloupotrebu maloletnih lica i njihovo regrutovanje putem računarskih sistema i mreža u svrhu različitih oblika seksualne eksploracije.

Inače, "sajber nasilje" karakterišu brojna ponašanja kojim se putem savremenih i elektronskih tehnologija vrši nasilje nad drugim. Ono, kao i tradicionalno nasilje može biti direktnog i indirektnog karaktera, ali ono što ga razlikuje od tradicionalnog nasilja je da "sajber nasilnici" svoje žrtve mogu locirati bilo kada i bilo gde 24 časa u prostoru koga odlikuje znatno niži nivo kontrole. U jednoj od prvih obuhvatnijih knjiga posvećenoj problemu "sajber nasilja" Nency Willard (Willard, 2006) navodi da je, nezavisno od mehanizma komunikacije koji nasilnici koriste u virtualnom svetu, moguće prema specifičnim načinima izvršenja razlikovati osam oblika "sajber nasilja": vređanje, uz nemiravanje, ogovaranje i klevetanje, lažno predstavljanje, nedozvoljeno saopštavanje, obmanjivanje, isključivanje i proganjanje.

INTERNET I ISKORIŠČAVANJE DECE U PORNOGRAFSKE SVRHE

Internet predstavlja globalnu mrežu računara i danas ima više od dve milijarde korisnika Interneta širom sveta. Brojne su prednosti korišćenja ovog medija, što konstantno širi mrežu korisnika, naročito među populacijom dece. Međutim, dostupnost i široka mreža korisnika Interneta povećava izloženost dece štetnim i opasnim sadržajima, odnosno povećava njihovu ranjivost na različite vidove nasilja. Pored toga, mreže *pedofila* (osoba koja traži seksualno zadovoljstvo u kontaktu sa decom) se šire i koriste prednosti Interneta za lakši, brži, jeftiniji i često anoniman pristup sadržajima dečje pornografije, kao i potencijalnim žrtvama. Sve veća masovnost pedofilskih mreža doprinosi percepciji ponašanja njihovih članova kao normalnog i prihvatljivog. Ipak ovakav vid ponašanja prema deci predstavlja jedan od najtežih vidova zlostavljanja, koji ima trajne posledice i na mnogo načina ugrožava njihova prava (prema podacima ECPAT International, između 50.000 i 100.000 ljudi uključeno je u tzv. prstenove, krugove korisnika dečje pornografije, dok Internetom cirkuliše više od milion fotografija dečje pornografije (www.ecpat.net)).

Široka rasprostranjenost Interneta, koja uslovljava laku dostupnost najraznovrsnijih korisnih informacija, ima za posledicu to da je teško ostvariti nadzor nad sadržajima koji su predmet razmene među korisnicima. Upravo ta činjenica omogućava zloupotrebe ranjivih od strane predatora. Naime, predatori u ciljanom traženju fotografija obnažene dece imaju na raspolaganju obilje materijala, koji postavljaju čak i sami roditelji ili deca, u svrhe predstavljanja i druženja (npr. Fejsbuk, i-mejl i sl), nesvesni velikih i raznovrsnih mogućnosti zloupotrebe.

Najčešći načini privlačenja dece

Danas je zlostavljačima najsigurniji pristup deci putem Interneta jer ih *pedofili*, dok su na mreži-Internetu, mogu podsticati da učestvuju u interakcijama seksualne prirode pri čemu ih često izlažu neželjenim pornografskim sadržajima. Dete najčešće ne zna ni u koje će svrhe njegove fotografije ili snimci biti upotrebljeni niti kakve će to posledice imati po njegov dalji život. Osim toga, zlostavljač u procesu "pripremanja" prikupi dovoljno informacija od samog deteta (od imena i prezimena, do imena roditelja, adrese, škole koju dete pohađa i itd.) što koristi da bi kasnije ucenjivao dete i naveo ga na željeno ponašanje. Zbog toga je ključno decu obrazovati o opasnostima davanja ili objavljivanja ličnih podataka na Internetu. I sam proces pripremanja deteta za navedene činove, iako se dešava u virtualnom svetu ima jednake psihofizičke posledice na dete u realnom svetu, te predstavlja vid seksualne zloupotrebe i iskorišćavanja deteta. Osim toga, savremene tehnologije (web kamere, brz transfer velikih količina podataka, slika, snimaka i sl.) pružaju nesagledive mogućnosti da se dete snimi nago ili u nekom seksualnom činu, bez da je zlostavljač i došao do deteta. Upravo zbog toga *grooming* (proces u kome se dete priprema ili na stvarni seksualni čin sa odraslim osobom ili na učešće u proizvodnji dečje erotike ili pornografije pri čemu zlostavljač zloupotrebljava poverenje deteta) predstavlja veoma opasnu pojavu (Koleva and Boneva: 2009). *Grooming* obično započinje susretom na Internetu gde se odrasli lažno predstavlja, te nastoji zadobiti poverenje deteta tako što je ozbiljno zainteresovan za ono što dete voli ili ne voli. Sledeći korak uključuje diskusije seksualne prirode, a često i slanje pornografskih materijala detetu-žrtvi. U mnogim slučajevima deca su pitana ili izmanipulisana kako bi poslala svoje nage fotografije ili snimke, te otkrila detalje o sebi putem glasovnog ili *video chat*-razgovora. Veoma često ova veza se završava susretom u realnom svetu koji je često i seksualne prirode, a to se čini sticanjem poverenja žrtve, odnosno ucenjivanjem žrtve (naročito se preti objavljinjem ili pokazivanjem seksualno eksplisitnih fotografija ili snimaka deteta, njegovim/njenim roditeljima) ili njenim/njegovim zastrašivanjem na drugi način (jer dete najčešće otkrije mnoge informacije o sebi).

Sexting takođe predstavlja jedan od novih fenomena koji se pojavio sa ekspanzijom savremenih tehnoloških mogućnosti. On je, sociološki gledano, negativna propratna pojava tehnološkog razvoja, ali i direktna posledica sve veće izloženosti dece, putem različitih medija, sve eksplisitnijim seksualnim sadržajima, što dovodi do njihovog prernog sazrevanja (Holahan: 2009). Psiholozi ovaj fenomen nazivaju hiperstimulacijom dece, a on ima za posledicu preuranjeno pokazivanje interesa za svoju ili tuđu seksualnost. Dakle, reč je o veoma opasnom fenomenu, koji bi, ukoliko se ne stavi pod kontrolu, mogao imati nesagledive posledice. Deca šaljući ovakve fotografije najčešće nisu svesna da su to materijali koji se mogu naći svuda i koje mogu videti svi, a osim toga, ove fotografije mogu poslužiti i kao

oruđe za ucenjivanje. Posledice sextinga se, jednom kada fotografije dece izađu na videlo, odražavaju na čitav njihov budući život.

PODACI O DIMENZIJI I SPECIFIČNIM OBLICIMA ISKORIŠĆAVANJA MALOLETNIH LICA U PORNOGRAFIJI ZLOUPOTREBOM INFORMACIONIH I KOMUNIKACIONIH TEHNOLOGIJA.

Tačni podaci o dimenzijama, specifičnim oblicima pojave i karakteristikama maloletnih lica žrtava iskorišćavanja u pornografiji zloupotrebom informacionih i komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji ne mogu se dati, s obzirom na to da ne postoje jedinstveni kriterijumi evidentiranja i praćenja navedenih pojava, a svako od ovlašćenih ministarstava ima svoj sistem evidentiranja i praćenja. Međutim, značajan izvor podataka o obimu i karakteristikama ove pojave predstavljaju istraživanja koja su sprovele pojedine državne institucije i nevladine organizacije.

Inače, poslednji zvanični statistički podaci za Srbiju u 2010. godini, svedoče o rastućem broju korisnika Interneta, što je opšti trend. Istraživanje o upotrebi informaciono-komunikacionih tehnologija u domaćinstvima u Srbiji u 2010. godini koje je realizovao Republički zavod za statistiku (Vukomirović, Pavlović, Šutić: 2010) sprovedeno je na reprezentativnom uzorku od 2400 domaćinstava na teritoriji Republike Srbije. Prema rezultatima stopa odgovora u ovom istraživanju iznosila je 95,8% (2299 domaćinstava). Isti uzorak koji je upotrebljen kod domaćinstava iskorišćen je i za anketiranje lica starosti od 16 do 74 godine koja žive na teritoriji Republike Srbije. Stopa odgovora kod ove grupe ispitanika iznosila je 95,8% (2299 lica). Osnovni nalazi do kojih se u ovom istraživanju došlo ukazuju na to da 50,4% domaćinstava u Republici Srbiji poseduje računar, što čini povećanje od 3,6% u odnosu na 2009. godinu, 9,6% u odnosu na 2008. godinu, a 16,4% u odnosu na 2007. godinu. Zastupljenost računara u domaćinstvima varira u zavisnosti od teritorijalne celine: u Beogradu iznosi 60,1%, u Vojvodini 52,9%, a u centralnoj Srbiji 44,4%. U Republici Srbiji 39% domaćinstava poseduje Internet priključak, što čini povećanje od 2,3% u odnosu na 2009. godinu, 5,8% u odnosu na 2008. godinu, a 12,7% u odnosu na 2007. godinu. Zastupljenost Internet priključka najveća je u Beogradu i iznosi 51,3%. U Vojvodini ona iznosi 41,8%, a u centralnoj Srbiji 31,7%. u ruralnom delu Srbije: 49,3% naspram 24,1%. U poređenju sa 2009. godinom, rezultati pokazuju da se jaz u pogledu zastupljenosti Internet priključaka u urbanom i ruralnom delu Srbije neznatno povećao. U urbanom delu Srbije stopa rasta je 2,4%, dok taj rast u ruralnom delu Srbije iznosi svega 2,1%. Isto kao i kod zastupljenosti računara u domaćinstvima, veliki jaz postoji u pogledu posedovanja Internet priključaka kada se pogleda struktura domaćinstava prema visini mesečnog prihoda. Internet priključak većinom poseduju domaćinstva koja imaju mesečni prihod koji premašuje 600 evra (83,5%), dok učešće domaćinstava sa prihodom do 300 evra iznosi svega 19,2%.

PRIKAZ ODABRANIH ISTRAŽIVANJA

Kao što smo već ukazali, važan izvor podataka o mogućnostima raznih oblika zloupotreba i iskoriščavnja maloletnih lica korišćenjem informacionih i komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, odnosno njihovog regrutovanja putem računarskih sistema i mreža u svrhu trgovine decom, predstavljaju istraživanja koja su sprovodile državne institucije, kao i nevladine organizacije.

Istraživanje NVO ASTRA

Podstaknuta velikim brojem indicija o zloupotrebi dece putem Interneta, NVO ASTRA je uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji tokom 2006. godine sprovedla istraživanje "Trgovina ljudima (decom) - pogled kroz Internet prozor". Ova publikacija je skup pet istraživanja: analiza štampanih medija po pitanju teme trgovine ljudima (decom); istraživanje srednjoškolske populacije o korišćenju Interneta i problemima sa kojima se susreću; terensko istraživanje koje je ispitivalo da li su Internet pričaonice bezbedna mesta; intervju sa domaćim Internet provajderima; komparativna analiza međunarodnog i domaćeg zakonodavstva.

U istraživanju je analizirana pojava *regrutovanja žrtava putem Interneta*. Istraživanje sprovedeno na uzorku od 1205 učenika srednjih stručnih škola i gimnazija uzrasta od 14 – 18 godina u šest gradova (Šabac, Novi Sad, Novi Pazar, Vranje, Užice, Beograd) u Republici Srbiji pokazuje da su mlađi ljudi upoznati sa postojanjem problema i da regrutovanje putem Interneta vide kao realnu i ostvarivu mogućnost. Istraživanje, takođe, otkriva da više od dve trećine ispitanih mlađih ljudi koristi Internet i u toku korišćenja doživljava različite neprijatnosti i dobija različite ponude. Istraživanje je pokazalo da 70,5% ispitanih mlađih ljudi koristi Internet i to: u svrhe zabave (76,6%), da bi pronašli korisne informacije (63,2%), za slanje i primanje pisama (36,9%), za upoznavanje sa novim ljudima (26,6%). Takođe, 38% mlađih iz celokupnog uzorka i više od polovine iz grupe koja koristi Internet koristi ovo sredstvo kao medijum da razgovara ("četuje") sa drugim ljudima. Od tog broja 37% mlađih koji "četuju" doživljavaju neprijatnosti kada su "na vezi" – seksualno ih uz nemiravaju, vređaju, govore vulgarnosti ili psuju, prete, svađaju se, maltretiraju, zbijaju "neslane šale" ili vređaju na nacionalnoj osnovi. U 47,8% slučajeva dobijaju različite ponude – za lično upoznavanje, zabavljanje, zajednička putovanja, intimne odnose, ponude za posao, za bavljenje manekenstvom, nuđenje novca za seksualne usluge... U 37,8% slučajeva se lično upoznaju sa osobom/osobama sa kojim četuju. Najučestalije ponude koje su sagovornici putem Interneta nudili mlađima su ponude za lično upoznavanje i zabavljanje. Značajno češće, ovakve ponude su dobijale devojčice! No, 87,4% svih ispitanih mlađih vrbovanje putem Interneta može da zamislji kao realnu opasnost! Da bi se dodatno analizirali

podaci koji su dobijeni od mlađih i njihova iskustva tokom "četovanja" sproveden je u okviru istog istraživanja i eksperiment u kome se sistematski pristupalo Internet pričaonicama. Otkriveno je da je veoma teško uočiti vrbovanje korišćenjem ovog oblika komunikacije od mase bezazlenog druženja. Za potrebe ovakvog eksperimenta, ASTRA je dizajnirala profil petnaestogodišnje devojčice, koja je za 15 dana sistematskog četovanja (50 sati) primila 457 poziva za razgovor, od kojih je u 86% slučajeva kontakt iniciran od strane osobe muškog pola, gde 63% sagovornika nije želelo da otkrije svoje godine, u 57% ni grad u kom žive, a u čak 89,5% svoje zanimanje. Kada se uzrast sagovornika mogao otkriti, ASTRINU "virtuelnu devojčicu" su putem Interneta kontaktirali ljudi različite životne dobi, od maloletnika do muškaraca od preko 50 godina. Podaci, dalje, pokazuju da je seksualno uzneniranje bilo prisutno u 27% (125) razgovora. Pored učestalog seksualnog uzneniranja, "virtuelna devojčica" je za 50 sati razgovaranja na Internetu 20 puta naišla na određene probleme – sagovornici su eksplicitno nudili novac za seksualne usluge (4), pokušavali da ostvare svoje seksualne fantazije sa maloletnicom (14) ili nudili "svoju pomoć u ostvarivanju boljeg života" (2), što je ocenjeno kao moguće vrbovanje za trgovinu ljudima (Ilić, Anđelković, Rajić, Đorić i Čirić: 2006, str. 61-85.).

Istraživanje Dečje koalicije za učešće u izveštavanju po Fakultativnim protokolima uz Konvenciju o pravima deteta

Tokom oktobra 2009. godine "Dečja koalicija" obavila je istraživanje u okviru kojeg je realizovano šest fokus grupa sa njihovim vršnjacima. U fokus grupama je učestvovalo ukupno 53 dece između 12 i 18 godina, od čega 20 dečaka i 33 devojčice (*Praćenje i izveštavanje o pravima deteta u Srbiji – po Fakultativnim protokolima uz Konvenciju o pravima deteta: 2010*, str. 107-114.).

Putem fokus grupe članovi dečje koalicije želeli su da dobiju mišljenja i stavove dece o obuhvaćenim temama, i da steknu uvid u stepen njihove informisanosti o temama, ali i da dođu do informacija o tome kome bi se obratili ako bi se osetili ugroženo. Članovi dečje koalicije su za fokus grupe pripremili listu pitanja, koja su ispitnicima postavljana, sa mogućnošću digresija u vidu dodatnih objašnjenja i primera.

Osim istraživanja stavova dece kroz fokus grupe, u okviru ovog istraživanja obavljena je i analiza uključenosti dece i mlađih u razne Fejsbuk grupe. Ideja je bila da se ispita prisutnost grupa koje zagovaraju mržnju prema bilo kojoj posebnoj grupaciji (drugom narodu, drugom polu, homoseksualcima, pripadnicima drugih religija, itd), da li je pristup ovakvim grupama ograničen, koji vid aktivnosti je najzastupljeniji, a na uzorku jedne tipične omladinske Fejsbuk grupe analizirali smo članstvo dece u gore navedenim grupama.

Rezultati dobijeni ovim istraživanjem su sastavni deo Alternativnih izveštaja po Fakultativnim protokolima uz Konvenciju o pravima deteta.

Najvažniji zaključci istraživanja po Fakultativnom protokolu o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, a u vezi sa predmetom ovog rada su sledeći:

- Na pitanje od koga su sve čuli o opasnostima od eksploracije dece, sva deca, bez obzira na to u kojoj su fokus grupi bila, na prvom mestu navodili su medije kao izvor informacija o ovim opasnostima. Tek zatim su navođeni roditelji i vršnjaci, a na poslednjem mestu je škola, kao institucija koju su ispitanici uglavnom ocenjivali kao slabo aktivnu po tom pitanju. Zanimljivo je da su deca sa Palilule i iz doma u Zvečanskoj naveli i razne nevladine organizacije koje su za njih organizovale radionice upoznavanja sa ovim problemom. ("U školi ne pričamo o tako ozbiljnim stvarima, ni sa nastavnicima ni ovako, kad bi mi sad na odmoru uzeli da pričamo o, šta ja znam, eksploraciji", "Čuo sam da ima neka Internet strana na kojoj je lista tih sumnjivih oglasa i brojeva telefona", "Odemo na Gugl pa vidimo da li je ta firma ili agencija neka poznata")
- Deca koja su učestvovala u istraživanju znaju šta je "dečja pornografija". Deca su pod ovim pojmom uglavnom podrazumevala samo video snimke i filmove, ili i fotografije. ("To je snimanje nekih seksualnih odnosa", "Teranje na neželjene seksualne odnose, pa te onda neko snima", "Neko stavi kameru u VC, pa onda pusti snimke na Internet", "Pornografija je kad neko ne želi da se slika", "Kad se vidi nećija privatnost pa se to objavi"). Takođe, deca su smatrali da je "dečja pornografija" lako dostupna, ali i da sama deca učestvuju u pravljenju i razmeni ovakvog materijala, zahvaljujući modernim tehnologijama. U svakoj fokus grupi deca su ukazivala da se njihovi vršnjaci snimaju međusobno mobilnim telefonima, dobrovoljno ili pod raznim vrstama prinude, pa onda šire te snimke najčešće preko Interneta ili bluetooth-a, pri čemu ima i onih koji sami distribuiraju sopstvene snimke i obnažene fotografije. ("Neke dve devojčice su maltretirale treću i snimale je, ali su bile toliko glupe da stave taj snimak na Jutjub pa su ih sve otkrili", "Slikaju se same sa drugaricama pa puštaju preko bluetooth-a u školi", "Ma meni je kul da snimaju sami sebe, ali što ima to da dele okolo?")

Možemo zapaziti da je prema rezultatima ovog israživanja veoma podeljeno mišljenje dece ispitanika oko toga da li je Internet dobar način za upoznavanje ljudi. Neka deca tvrde da je Internet loš, zbog otuđenosti i nemogućnosti da budemo sigurni u identitet sagovornika, dok ga drugi brane, zbog mogućnosti da proširimo krug poznanstava sa nekim zanimljivim ljudima za koje inače ne bismo znali da postoje. Oko ovog pitanja su se pokazale i neke uzrasne razlike: mlađa deca (iz osnovne škole) među svojim prijateljima na Fejsbuku uglavnom imaju osobe koje znaju i uživo, dok su srednjoškolci otvoreni za nova poznanstva. ("Imam

dosta ljudi iz škole i iz ulice sa kojima se ekstra družim na fejsu, šaljemo si srca ovo-ono, a kad se sretnemo na ulici, ni ne pozdravimo se", "Pitaš ga preko fejsa nešto iskreno da ti kaže, a on može da napiše bilo šta, a ti kad ga vidiš uživo, ti po licu možeš da vidiš šta zaista misli", "Nema samo preko Fejsbuka, može i preko igrica danas, npr. Kaunterstrajka", "Dvoje se dogovaralo preko Fejsbuka da se u isto vreme ubiju", "To je koliko popularno, toliko i opasno")

Inače, deca koja su bila uključena u israživanje imala su iskustva i sa raznim oblicima uznemiravanja preko Interneta, i od strane starijih i od strane svojih vršnjaka, i to od strane oba pola. (*"Bio je neki iz medicinske škole koji je dosađivao mojoj sestri, pa ga je onda ona izbrisala preko prijatelja i to je prestalo"*, *"Mene je jedno vreme neki lik iz Kragujevca spopadao svaki dan, pisao mi je e slatka si, mogli bi da se upoznamo, a ja se mislim neka, hvala, mogu da upoznam nekog na svakom čošku, baš mi sad trebaš ti iz Kragujevca"*, *"Meni je odmah bilo sumnjivo što ima samo jednu sliku na Fejsbuku, odmah sam znala da to sigurno nije njegova slika"*). Zabrinjavajuće je što se нико од dece nije izjasnio da bi takvu osobu prijavio/la. Najčešće navođeno obrazloženje je da od toga ne bi bilo nikakvog efekta, da bi odrasli kojima bi se požalili verovatno bili nezainteresovani i da ih ne bi ozbiljno shvatili. (*"Samo bi takvog sklonili iz prijatelja"*, *"Pisali bi na Fejsbuk da mu se blokira profil"*, *"Šta ima ja da brinem za druge, neka se svako čuva sam"*, *"Ako mnogo maltretira, možda bih ga i prijavila nekom, doduše ne znam baš kome, ali ako ne maltretira mnogo, samo bih ga izbrisala iz prijatelja"*).

Istraživanje Ministarstva za telekomunikacije i informaciono društvo u okviru projekata "Klikni bezbedno"

Ministarstvo za telekomunikacije i informaciono društvo je u 2009. godini počelo da radi na implementaciji projekta "Klikni bezbedno" koji za cilj ima povećanje svesti učenika, nastavnog osoblja i roditelja u vezi s aktivnostima sa kojima se deca svakodnevno susreću prilikom upotrebe kompjutera i Interneta.

Tokom trajanja kampanje "Klikni bezbedno", Ministarstvo je sprovedlo istraživanje u 16 gradova u Srbiji u kojem je učestvovalo 509 učenika osnovnih i srednjih škola. Prema rezultatima istraživanja deca malo i uglavnom nekvalitetno provode vreme na Internetu. Najčešće se Internet koristi za zabavu, uglavnom "čet" (14%), gledanje spotova (16%), dok 12% učenika surfuje Internetom bez prethodnog plana. Na prvom mestu kada je reč o zabavnim sadržajima je poseta popularnim društvenim mrežama poput Facebook-a na kojem ima otvoren nalog 73% ispitanih, dok njih 21% ima otvoren nalog na drugoj popularnoj mreži za druženje – My space-a. Pored ažuriranja svog naloga na društvenim mrežama (18%) i

igranja igrica (17%), manji broj ispitanika je izjavilo da Internet koristi kada želi da sazna nešto više o određenoj stvari (16%).

Veliki broj ispitanih, njih 31%, izjavilo je da njihovi roditelji ne znaju šta oni rade na Internetu. Interesantno je da čak 12% učenika u Srbiji u listi svojih prijatelja na Fejsbuku ima roditelje. Da su deca na Internetu izložena rizičnom ponašanju kao i u stvarnom životu pokazuje i činjenica da se njih 31% srelo i lično sa osobom koju su po prvi put upoznali preko Interneta. Iako je 85% ispitanih izjavilo da nije doživelo neugodnosti na globalnoj mreži, ostalih 15% kao najčešće neprijatnosti koje su doživeli na Internetu navode šikaniranje, uvrede, lažno predstavljanje i "startovanje od strane starijih osoba".²

Istraživanje Centra za proučavanje informacionih tehnologija Beogradske otvorene škole: "Šta srednjoškolci u Srbiji vole da rade na Internetu"?

Centar za proučavanje informacionih tehnologija Beogradske otvorene škole u aprilu 2010. godine sproveo je istraživanje o tome: "Šta srednjoškolci u Srbiji vole da rade na Internetu"? Istraživanje je sprovedeno sa grupom srednjoškolaca koji su u okviru Centra prošli obuku. U istraživanje (kao ispitanici) bilo je uključeno 300 srednjoškolaca koji svakodnevno koriste Internet. Samo istraživanje realizovano je putem Interneta – ispitanici su anonimno popunjavali onlajn anketu odgovarajući na pitanja o načinima upotrebe Interneta, informisanju, predstavljanju, aspektima *on line* ponašanja, kao i o navikama prilikom korišćenja najpopularnije društvene mreže – Fejsbuka. Poseban deo istraživanja odnosio se na rizične aspekte onlajn ponašanja koji se mogu smatrati rizičnim ponašanjima (*Bezbedno na Internetu*, 2010).

Rezultati istraživanja su pokazali da skoro dve trećine ispitanih srednjoškolaca ima više od tri godine Internet "staža". Nekoliko puta dnevno na Internet odlazi 86% ispitanika, a skoro polovina (prema sopstvenoj proceni) onlajn provodi više od deset sati nedeljno. Kada su onlajn, ispitanici su najčešće na nekoj od društvenih mreža (*Facebook*, *MySpace*, *Twitter*), "četuju" sa prijateljima ili skidaju muziku i druge zabavne sadržaje. Tri četvrtine ispitanika na Internetu je upoznalo nove ljudе, a skoro polovini Internet je veoma važan izvor informacija o, kako kažу "škakljivim temama", kakva je seksualnost.

U pogledu rizičnog ponašanja na Internetu važni su podaci istraživanja o sledećem:

² Više o projektu "*Klikni bezbedno*", kao i o samom istraživanju sprovedenom tokom realizacije ovog projekta, moguće je videti na sajtu: www.kliknibebezdno.rs koji je dostupan svim građanima od početka kampanje i na njemu, pored ostalog, mogu da se nađu materijali koji se koriste na edukativnim tribinama, kao i kontakt telefoni i adrese za pomoć.

- Skoro polovina ispitanih srednjoškolaca koja svakodnevno koristi Internet barem jednom je pristala da se uživo susretne s osobom koju su upoznali onlajn;
- Svaki četvrti ispitan srednjoškolac nekada je na Internetu davao lažne informacije o sebi (najčešće u vezi svojih godina ili činjenice da ima devojku ili dečka);
- Skoro 40% ispitanih srednjoškolaca tvrdi da ih je druga osoba koju su upoznali onlajn slagala u vezi sa svojim identitetom (bilo da se radi o godinama ili o fizičkom izgledu).

FUNKCIONISANJE ZAKONODAVNOG SISTEMA PREVENCIJE I ZAŠTITE DECE OD ISKORIŠĆAVANJA U PORNOGRAFIJI

U okviru sistema institucija i organizacija koje bi trebalo da služe kao podrška zaštiti dece od iskorišćavanja u pornografiji u Srbiji možemo identifikovati veliki broj aktera (obrazovanje, socijalna zaštita, policija, tužilaštvo, sudstvo i informisanje, kao i stručnjaci i građani iz oblasti civilnog i privatnog sektora), međutim ono što možemo zapaziti je postojanje teškoća u sinhronizovanju njihovih aktivnosti, odnosno u ovom trenutku kašnjenje u usvajanju jedinstvenog sistemskog pristupa.

Što se tiče normativnog okvira, u celini, u ovoj oblasti, možemo govoriti o relativno razvijenom i povoljnem zakonodavnom okviru, međutim postoji potreba za njegovim daljim unapređivanjem u pojedinim segmentima, pre svega, u cilju dosledne razrade adekvatnih mehanizama implementacije novih zakonskih instituta. Takođe treba ukazati da se u Republici Srbiji ratifikovani međunarodni ugovori neposredno primenjuju i po svojoj pravnoj snazi, zakoni o potvrđivanju međunarodnih ugovora, nalaze se odmah posle Ustava, međutim neposredna primena međunarodnih ugovora se u praksi dovodi u pitanje, kako zbog objektivnih tako i zbog subjektivnih ograničenja, a u najvećem broju slučajeva i nije moguća jer većina odredbi nije samoizvršiva (*self-executing*). Zbog toga je neophodno da se, u cilju ostvarivanja prava deteta, obezbedi puna primena potvrđenih međunarodnih ugovora, pre svega, kroz usaglašavanje postojećih zakonskih tekstova sa ratifikovanim ugovorima i donošenje novih zakona (Stevanović: 2009).

Najvažniji rezultati koji su u ovoj oblasti postignuti na zakonodavnem planu su:

a) 2006. godine donet je Ustav ("Službeni glasnik RS", br. 98/2006) koji izričito govorи о правима deteta, по први put u ustavnopravnoј istoriji Republike Srbije. Prema Ustavu, fizički i psihički integritet je nepovrediv, niko ne može biti držan u ropstvu ili u položaju sličnom ropstvu. Svaki oblik trgovine ljudima je zabranjen. Seksualno i ekonomsko iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnem položaju smatra se prinudnim radom. Deca su

zaštićena od fizičkog, psihičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebe. Deca mlađa od 15 godina ne mogu biti zaposlena niti, ako su mlađa od 18 godina, mogu da rade na poslovima štetnim po svoje zdravlje, obrazovanje ili moral.

b) Usvojen je i veliki broj važnih zakona od kojih za ovu oblast posebno izdvajamo sledeće:

- *Porodični zakon* ("Službeni glasnik RS", br. 18/2005) ustanovljava obavezu države da preduzme sve potrebne mere za zaštitu deteta od zanemarivanja, od fizičkog, seksualnog i emocionalnog zlostavljanja, te od svake vrste eksploracije, kao i obavezu svih dečjih zdravstvenih i obrazovnih ustanova, ustanova socijalne zaštite, pravosudnih i drugih sudskih organa, udruženja i građana da obaveste javnog tužioca ili organ starateljstva o potrebi i razlozima za zaštitu prava deteta. *Porodični zakon*, takođe, ustanovljava pravo deteta na nezavisno zastupanje u slučajevima kolizije interesa deteta i zakonskog zastupnika deteta i uvodi specijalizaciju sudija za postupanje u porodičnim stvarima. Obuku sudija sprovodi Pravosudna akademija shodno *Pravilniku o programu i načinu sticanja posebnih znanja iz oblasti prava deteta sudija koji sude u postupcima u vezi sa porodičnim odnosima*;
- *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* ("Službeni glasnik RS", br. 85/2005) radi posebne zaštite ličnosti maloletnih lica kao oštećenih, odnosno oštećenih koji se saslušavaju kao svedoci u krivičnom postupku, izričito predviđa uvođenje posebne specijalizacije svih aktera krivičnog postupka (sudija koji predsedava većem, javni tužilac, istražni sudija, policijski službenik i punomoćnik oštećenog) u slučaju kada se sudi punoletnim učiniocima 27 taksativno nabrojanim krivičnim dela (između ostalog i za krivično delo: prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju – čl. 185. KZ), odnosno u svim onim slučajevima kada to proceni specijalizovani javni tužilac. Takođe, zakon sadrži nova dokazna pravila koja su doživela značajne procesne modifikacije i to, pre svega, u svetlu zaštite maloletnog oštećenog lica (usvojen 2005. godine, u primeni od 1. januara 2006. godine);
- *Krivični zakonik* ("Službeni glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr, 107/2005 - ispr, 72/2009 i 111/2009) propisuje široku lepezu krivičnih dela koja mogu biti učinjena "na štetu dece i maloletnika", a u cilju njihove krivičnopravne zaštite (u primeni od 1. januara 2006. godine);
- *Zakonik o krivičnom postupku* ("Službeni list SRJ", br. 70/2001 i 68/2002 i "Službeni glasnik RS", br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 - dr. zakon, 49/2007, 20/2009 - dr. zakon i 72/2009) propisuje procesnopravne mehanizme koje preduzimaju nadležni državni organi u okviru svojih ovlašćenja u cilju otkrivanja učinilaca, kao i prikupljanja i

obezbeđivanja dokaza radi potpunog utvrđivanja činjeničnog stanja u krivičnom postupku;

- *Zakon o policiji* ("Službeni glasnik RS", br. 101/05 i 63/09) uvodi specijalizaciju policijskih službenika koji postupaju u slučaju krivičnih dela na štetu maloletnih lica;
- *Zakonom o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima* ("Službeni glasnik RS", br. 20/2009) uređuje se postupak pružanja međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima, a pod oblicima međunarodne pravne pomoći podrazumeva se: 1) izručenje okriviljenog ili osuđenog; 2) preuzimanje i ustupanje krivičnog gonjenja; 3) izvršenje krivične presude; 4) ostali oblici međunarodne pravne pomoći. Odredbe ovog zakona primenjuju se u situaciji nepostojanja potvrđenih multilateralnih i bilateralnih sporazuma o istom ili kada određena pitanja njima nisu uređena;
- *Zakonom o elektronskim komunikacijama* ("Službeni glasnik RS", br. 44/10) pored ostalog, regulisana su i pitanja koja se odnose na: zaštitu korisnika i preplatnika (sadržane su, pre svega, odredbe koje se odnose na postupanje operatera u slučaju zlonamernih i uz nemiravajućih poziva), bezbednost i integritet elektronskih komunikacija, kao i tajnost elektronskih komunikacija;
- *Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala* ("Službeni glasnik RS", br. 61/2005 i 104/2009) predviđena je nadležnost "Posebnog odeljenja za borbu protiv visokotehnološkog kriminala Višeg javnog tužilaštva u Beogradu" za krivično gonjenje učinilaca krivičnih dela protiv polne slobode, koja se zbog načina izvršenja ili upotrebljenih sredstava mogu smatrati krivičnim delima visokotehnološkog kriminala za teritoriju cele Republike Srbije;
- *Zakon o socijalnoj zaštiti* ("Službeni glasnik RS", br. 24/2011) podstiče razvoj raznovrsnih i uvođenje novih socijalnih usluga u zajednici i uključivanje više različitih aktera u pružanje usluga. Organizacija koja pruža usluge socijalne zaštite mora biti licencirana.

Međutim, primena novih zakonskih rešenja ide sporo i nije uvek praćena punom koordinacijom relevantnih ministarstava i Narodne skupštine Republike Srbije kao zakonodavnog tela, odnosno doslednom razradom adekvatnih mehanizama implementacije.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Imajući u vidu navedeno kao neminovno nameće se pitanje: "Kako unaprediti sistem prevencije i zaštite u ovoj oblasti"? Mišljenja smo da pristup unapređenju prevencije i zaštite dece od iskorišćavanja u pornografske svrhe

zloupotrebo komunikacionih i informacionih tehnologija u Srbiji treba da se zasniva na strateškom-dugoročnom planiranju državnih mera i aktivnosti koje podrazumevaju sve relevantne društvene aktere, kao što su: institucije sistema obrazovanja, socijalne zaštite, policije, tužilaštva, sudstva i informisanja, kao i stručnjake i građane u oblasti civilnog i privatnog sektora. U tom smislu pozdravljamo napore koji čini državne institucije i nevladin sektor ka donošenju jedinstvenog strateškog dokumenta pod nazivom: *Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od trgovine i njihovog iskorišćavanja u pornografiji i prostitutiji*.

U vremenu koje nam predstoji dugoročan fokus treba da bude na razvijanju i funkcionisanju mera prevencije i efikasnjem delovanju sistema zaštite, uz ustanavljanje procedura za praćenje oporavka i resocijalizacije dece žrtava i njihovih porodica uključujući programe podrške.

Mišljenja smo da je u narednom periodu neophodno usmeriti se ka sveobuhvatnom sprovođenju međunarodnih normi i standarda u oblasti zaštite dece od seksualne zloupotrebe i iskorišćavanja putem informacionih i komunikacionih tehnologija, unapređivanju nacionalnog normativnog okvira u ovoj oblasti, odnosno obezbediti doslednu primenu novih zakonskih rešenja relevantnog domaćeg zakonodavstva. Ujedno postoji i neophodnost jačanja monitoring funkcije Odbora za prava deteta Narodne skupštine Republike Srbije, Zaštitnika građana i specijalizovanih nevladinih organizacija što treba da doprinese punoj primeni zakona iz oblasti zaštite dece od svih oblika nasilja.

Takođe, imajući u vidu mogućnost eksplorativne upotrebe Interneta, mobilnih telefona i drugih novih tehnologija potrebno je raditi na podizanju svesti dece o tome kako da se od ovoga zaštite, zatraže pomoć ili prijave zloupotrebu. Preporučujemo da država pozove privatni sektor u smislu njegovog aktivnog uključivanja u suzbijanje zloupotreba informacionih i komunikacionih tehnologija. Posebno je bitno da taj poziv bude upućen svim Internet servis provajderima (pružaocima usluga na Internetu), mobilnim operaterima, internet kafeima i drugim relevantnim akterima da razviju i sprovode "Pravila ponašanja" kao i druge mehanizme korporativne društvene odgovornosti. Poziv treba uputiti i finansijskim ustanovama da poduzmu neophodne akcije na praćenju i zaustavljanju svih finansijskih transakcija namenjenih omogućavanju pristupa dečjoj pornografiji. Takođe, uporedo s jačanjem društvene odgovornosti neophodno je da država unapredi zakonski i podzakonski okvir kojima će, s jedne strane, omogućiti usvajanje mera za zaštitu dece u poslovanju gore spomenutih aktera (pre svega donošenje posebnog zakona koji bi regulisao ovu materiju – *Zakona o informacionoj bezbednosti*), a s druge strane uputi zahtev ovim akterima da prijave i uklone (blokiraju) stranice koje sadrže dečju pornografiju ili prizore seksualne zloupotrebe dece.

Na kraju bismo želeli još jednom da ukažemo da Srbija nema dovoljno razvijen informacioni sistem za prikupljanje i praćenje podataka, kao ni jedinstvene kriterijume evidentiranja i praćenja pojava iskorišćavanja dece

u pornografske svrhe, tj. da svako od ovlašćenih ministarstava ima svoj sistem evidentiranja i praćenja, neophodno je uspostaviti isti. Imajući navedeno u vidu preporučujemo ustanovljavanje jedinstvenih kriterijuma za vođenje određenih podataka bitnih za analizu same pojave.

LITERATURA

1. *Bezbedno na Internetu* (2010) Beograd: Beogradska otvorena škola (Centar za proučavanje informacionih tehnologija).
2. Holahan, B. (2009) *The Phenomenon of Sexting*. Jericho, NY, <http://www.jerichoschools.org/ms/library/sexting.pdf>
3. Ilić, N., Anđelković, M., Rajić, Z., Đorić, A., Ćirić, J. (2006) *Trgovina ljudima (decom) – pogled kroz Internet prozor*. Beograd: ASTRA (Akcija protiv trgovine ženama).
4. Koleva, D., Boneva, I. (2009) *Thematic Study on the System for Prevention of Online Sexual Abuse and Exploitation of Children in Bulgaria*, Save the Children Norway.
5. Popović-Ćitić (2009) Vršnjačko nasilje u sajber prostoru, *Temida*, br. 3, godina 12, str. 43-62.
6. *Praćenje i izveštavanje o pravima deteta u Srbiji – po Fakultativnim protokolima uz Konvenciju o pravima deteta* (2010) Beograd: Centar za prava deteta.
7. Stevanović, I. (2009) Krivična dela vezana za iskorišćavanje dece u pornografske svrhe zloupotrebatim računarskih sistema i mreža (međunarodni i domaći krivičnopravni okvir). *Temida*, br. 3., godina 12, str. 27-41.
8. Vukomirović, D. Pavlović, K., Šutić, V. (2010) *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji*. Republički zavod za statistiku, Beograd: Publikum.
9. Willard, N. (2006) *Cyber bullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social cruelty and distress*. Eugene, OR: Center for Safe and Responsible Internet Use.

Odabrani normativni izvori

10. *Ustav Republike Srbije*, "Službeni glasnik RS", br. 98/2006
11. *Porodični zakon*, "Službeni glasnik RS", br. 18/2005
12. *Krivični zakonik*, "Službeni glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr, 107/2005 - ispr, 72/2009 i 111/2009
13. *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, "Službeni glasnik RS", br. 85/2005
14. *Zakonik o krivičnom postupku*, "Službeni list SRJ", br. 70/2001 i 68/2002 i "Službeni glasnik RS", br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 - dr. zakon, 49/2007, 20/2009 - dr. zakon i 72/2009

15. *Zakon o policiji*, "Službeni glasnik RS", br. 101/05 i 63/09
16. *Zakonom o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima*, "Službeni glasnik RS", br. 20/2009
17. *Zakonom o elektronskim komunikacijam*, "Službeni glasnik RS", br. 44/10
18. *Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala*, "Službeni glasnik RS", br. 61/2005 i 104/2009
19. *Zakon o socijalnoj zaštiti*, "Službeni glasnik RS", br. 24/2011
20. *Pravilniku o programu i načinu sticanja posebnih znanja iz oblasti prava deteta sudija koji sude u postupcima u vezi sa porodičnim odnosima (2006)*: "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 44.

HOW TO IMPROVE NATIONAL SYSTEM OF PREVENTION AND PROTECTION OF CHILDREN FROM EXPLOITATION IN PORNOGRAPHY MISUSING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES?

Development of information and communication technologies followed by increased use of personal computers and mobile phones opened a space for numerous abuses. Availability of new technologies to the minors has affected "traditional violence" to overcome boundaries of real life and step into the cyber area. Bearing in mind this fact, in her paper author gives general recommendations in terms of improving national system of prevention and protection of children from exploitation in pornography misusing information and communication technologies.

In her paper she also gives overview of several researches conducted in Serbia by state and non-governmental organisations, which can serve as important data source about the scope of use of information and communication technologies, i.e. about forms of abuse and exploitation of minors by using information and communication technologies in inappropriate manner.

KEY WORDS: "cyber space" / researches / exploitation of children in pornography / national system / prevention and protection.